

ȘTIRI NOUĂ DESPRE SPIRU C. HARET
– LĂMURIRI, DATE BIOGRAFICE ȘI SCRISORI –
DE
ECON D. FURTUNĂ

Ședința dela 2 Iulie 1937

I. O LĂMURIRE

Comitetul instituit pentru ridicarea monumentului ca datorim marelui om de școală, Spiru C. Haret, a purces la publicarea întregii lui opere. În editura «Cartea Românească» a apărut de curând *prima serie în 6 volume*, cuprinzând lucrările lui Haret din lunga lui carieră științifică, didactică și administrativă. Aceste volume sunt precedate de o *biografie* alcătuită de d-l Gh. Adamescu. Am văzut anunțată, pe ici pe acolo, apariția acestor mari volume; n'am prea văzut însă vreo cercetare critică, amănunțită, pornită din cea mai pioasă datorie către amintirea acestui ilustru inoitor pe tărâmul culturii; și cu atât mai mult credem că a observat oricine o totală *lipsă de completări la biografia lui*.

Orice bun român se cuvine să se închine cu respect în fața semnelor de veșnică amintire ce se întreprind pentru un astfel de bărbat vrednic. La 12 Aprilie 1934, Soc. «Tinerimea Română» a inaugurat la București bustul lui Haret, datorită sculptorului Dimitriu-Bârlad. Astăzi ideea merge mai departe, și, din sporul celor 6 volume amintite, urmează să se ridice o statuie. Cultura națională trebuie să i-o realizeze, căci acest bărbat de Stat, deși a lucrat ca Ministru în vremi de criză și de strânse economii, totuși în 10 ani de activitate el a făcut – în lupta pentru stârpirea analfabetismului și a relelor din popor – cât se făcuse de alții în 60 de ani înaintea sa (dela 1838–1899)¹.

A fost un bărbat vrednic, cinstit, dominat de un ideal și este întru totul demn de recunoștința poporului său.

Și așa, an cu an, valurile vremii vin cu seninul și cu mângâierea lor, aducând dreptatea omului de bine. Nu se poate spune că Spiru Haret nu s'a învrednicit de înțelegere și dreaptă prețuire. Dar, pe cât am observat noi, prea puțin îi cunoaștem viața.

Am cetit marile volume de omagiu din timpul cât trăia, am urmărit și această întinsă, neobișnuită ediție – și n'am aflat o biografie completă. Să fie aceasta numai din cauza extraordinarei rezerve în care-i plăcea să se afle totdeauna Haret? Ar fi un motiv lăudabil. Dar atunci urmașii pentru care cuvânt îi publică până și cele mai mici însemnări? Fără îndoială, pentru că avem înaintea vieața și activitatea unui om m are. Și așa fiind, se cuvine să cercetăm în deaproape, cu caldă simpatie și cu simț științific, orice știre sigură ce găsim despre el – spre a ne înfrăți cât mai mult cu ființa și opera lui.

¹ Cf. D. Sachelarescu în «Lumea», Iași, din 18 Decembrie 1932

În cele ce urmează, noi vom da rezultatul cercetărilor noastre *locale*, cu privire la Spiru C. Haret și legăturile sale cu ținutul Dorohoi, dorind să arătăm nu atât că am descoperit lucruri mari, ci mai curând că lucrarea d-lui Adamescu nu ne-a lăsat indiferenți, aducând și noi contribuția de cinstire cuvenită acestui prilej.

2. ORIGINEA NUMELUI «HARET»

În privința numelui de familie, *Haret*, pe care d-l Gh. Adamescu¹ îl află atât la razeșii din Sudul Moldovei, prin ținutul Putnei, cât și în Nordul Moldovei, opinând că ar trebui să ne gândim la pronunția populară «*hărete*» (pentru *erete*) – noi socotim că e o părere care nu va prinde.

Filologii își vor spune cuvântul. Noi credem că, la origine, avem un *nume de botez*: la 1 Iunie biserica ortodoxă serbează pe Fecioara *Harita*; la 5 Octombrie, *Haritina*; la 1 Iunie, la 3 Septembrie și la 9 Septembrie avem în calendar pe *Hariton*. Să se observe și familia «*Hariton*» sau «*Haritonovici*». Nu vom insista asupra acestui punct. Vom aminti numai faptul arhi-cunoscut că în vechime se obișnuia în chip statornic ca numele copilului să fie pus de către preotul care venea să citească rugăciunea îndată după naștere și el îl puneă căutând la finea Molitfelnicului ce anume sfânt era în acea zi. Cu mai mare sfințenie s'a respectat obiceiul acesta în Ardeal; de aceea avem acolo foarte multe nume de profeți și patriarhi din Vechiul testament: Avram, Moise ș.a. Preotul era ținut de datină să pună aceste nume. Tot așa a fost și cu *Harita*, *Haritina*, *Haret*.

Prin satele dorohoiene, găsim o mulțime de «*A Haretului*», «*Haret*», «*A Haretei*».

Documentar, dovedim acest lucru prin trei mărturii:

1. Într'un act cu data de 1831, din Botoșani – o hotarnică – se zice că linia merge «până în locul *Haretului* Gheorghiu»².

2. În pomelnicile bisericii din Fandolica, jud. Dorohoi, o ctitorie a familiei Haret, găsim în fruntea tuturor pe bătrânii *Haret* și soția sa *Sofia*.

3. În fine, într'un contract original, scris cu slovă chirilică³, având data de 22 Aprilie 1849, găsim semnat de mai multe ori, cu mână proprie: «*N. Haritu Sardar*».

Poporul le-a zis «*Haretu*» - ei însă erau conștienți pe acea vreme că e vorba de zicerea bisericască – din calendarul grecesc la origine «*Harita*» sau «*Harit*» sau «*Hariton*».

Pentru noi, față cu mărturiile de mai sus, rămâne neîndoios că «*Haret*» la origine este un nume de botez.

3. COMISUL COSTACHE HARET

Cercetările d-lui Adamescu pomenesc despre bunicul Ministrului, *Haralambie Haret*, arendaș, căsătorit prima oară în 1813 și a doua oară în

¹ Cf. biografia din fruntea *Operele lui Sp. C. Haret*, București, 1935

² A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1926, p. 57

³ «Colecția mea»

1820. El are mai mulți copii, dintre care cunoscuți sunt: Mihalache, Anastasie, Froşa (căs. D. Botez), *Costea* și Adam.

Costea este tatăl lui Spiru C. Haret. Bunicul ar fi fost pribeag prin Basarabia după 1821, iar la 1835 a venit din nou în Iași, unde este și locul de naștere al ilustrului nepot (15 Februarie 1851).

Costache sau *Costea* Haret s'a născut la 1820 și s'a căsătorit în 1850 cu Smaranda, fiica lui Matache *Ștefanovici*. Aceste știri, aflate pentru prima oară de către d-l Adamescu, sunt foarte importante pentru legăturile lui Haret cu Dorohoiul și cu Botoșanii. Comisul Costache Haret a fost membru al Tribunalului Dorohoi în 1858–1859, zice d-l Adamescu, iar copiii săi sunt cinci: *Spiru*, Alexandru, Mihai, Pulheria și Ana. Pentru întâia oară ni se dă și fotografia tatălui lui Haret.

Am controlat cu luare aminte actele Tribunalului Dorohoi și am constatat că tatăl Ministrului a funcționat prea puțin timp aici – în calitate de *asesor* – în cursul anului 1858. În hotărârile dela 6 Noemvrie el încă nu apare. Erau numai magistrații Iancu Anastasiu (acesta este Președintele în tot timpul cât va funcționa Costache Haret ca *asesor* al său) și Iorgu N. Misihănescu. Pentru prima oară apare Haret într'un proces dintre niște jidovi, la data de 12 Noemvrie 1858. Observ două lucruri interesante: 1) În hotărârea ce se dă atunci, Haret face «*osăbită socotință*». O motivează cu texte de legi. Și foarte des, în toate deciziile ce vor urma, el face opinie separată. Poate că și aceasta este cauza scurtului timp ce i s'a rezervat să stea în Dorohoiul nostru! Și 2) Mai observ că la această hotărâre, și în toate până la sfârșit, el iscălește cu mâna proprie: *Harit*.

Niciodată *Comisul* nu-și trece titlul de boierie. El semnează cu *i*, *Harit*, și nu-și pune niciodată numele de botez Constantin sau *Costea*, cum i se zicea. De altfel, și fiul său, Ministrul, va semna tot astfel: scurt și cu trăsătură subțire, tranșantă. Două din literele întrebuițate de către *Comis*, în iscălitura sa, sunt chirilice (*H* și *r*) iar trei (*a*, *e* și *t*) sunt latine. Tot așa semnau și colegii lui ceilalți; numai Președintele, Aga Anastasiu, era mai progresist decât toți, căci singur el iscălește întru totul cu litere latine.

Forma aceasta «*Haretu*» este redată de către «directorul» (grefierul) de atunci, Alecu Ivanovici. Grefierul rostea astfel pronunția cuvenită. Lumea îi zicea «*nobilul* Costache Haretu». Termenul acesta ne vine înainte în 18 Mai 1859, când, *Comisul* nostru înscriindu-și pe copilul *Spiru* în cl. I la Școala Primară din Târgul Dorohoi – se înseamnă în catalog lămurirea: «fiu al *nobilului*¹ Costache Haretu». Cu câteva luni mai înainte, în aceleași acte dorohoiene, de care se servea zilnic *Comisul* nostru, cetim: «Suplica d-sale *nobilului* A. Răut cerând a i să face îndestulare atât D-sale cât și la alți trei frați cu 20 stânjini pământ la Becești ce să stăpănesc de D. Stolnicul Grigore Brahă (1 Oct. 1858)¹ ». Am citat în întregime și în graiul lor astfel de acte, ca să se

¹ Expresia este foarte obișnuită în actele timpului, egală cu *dvoreninul* basarabean. Așa (*ibid.*, Trib. Dorohoi), la 3 Iunie 1851, *nobilul* Gh. Cocută e vechil Agăi Costache Catargiu, pentru prețuirea moșiilor sale Tăuteștii și Simioneștii districtul Dorohoiu

¹ *Ibid.*, Trib. Dorohoi: la 16 Octomvie aceeași, pentru Buda-de gios. Tatăl lui Răut venise după 1812 din Basarabia

vadă bine lumea de Stolnici, Comiși, Cluceri, Bani – fără bani – răzeși cu puțin stâneni de pământ, dar totdeauna *nobili*, și în fine Visternicei – deastădată cu galbeni mulți – dintre ciobanii lui Bașotă, între care se găsea în anul Unirii Principatelor și *nobilul* Costea Haret, om foarte săracă, atât de sărac încât ar displăcea să facă uz de titlul boieresc ce i se dăduse. În actele de mai descoperim (din 3 Septemvrie 1859) – mereu alături cu ruda lui Eminescu, același Misihănescu pomenit mai sus – funcționarii îi transcriu numele: *Hareto*¹); dar cu data de 5 Septemvrie, imediat, când Haret cercetează «din cuvânt în cuvânt» copia aceluia act, cum și în 6 Octomvrie, iscălește așa: «*Haritu*».

În 27 Noemvrie 1859, la finea unui act de înzestrare, grefierul îi transcrisese numele: *C. Haretu*. Dar el însuși scrie: «Copia actului de față cercetându-să din cuvânt în cuvânt, și fiind întocmai cu originalul, să adeverește (ss) *Haritu*».

Câte amintiri nu ni evocă această însemnare cu irmilici și grețari și jumătăți de sorocoveți! Poate chiar copilul – acum de 9 ani – Spiru C. Haret îi va fi calculat, cu exactitate *matematică* – în graiul semirusesc al acelei vremi în care până și slujitorii Tribunalului purtau uniforma căzăcească. Iar la 28 Aprilie 1860, vedem în catalogul Școlii Primare că fiul său Spiru este retras din cl. II. La Tribunal, în locu-i de asesor, pare să fie Gheorghe Sinjorj – neam de răzeși dela Ionășeni-Dorohoi. Costache Haret mergând la Iași din nou, își dă copilul la Școala din Sărărie, în cl. II, ca s'o termine. Și directorul scrie în catalog că: «*Spiru Haret, de 9 ani, e fiu al Comisului Costache Haret și a Smarandei din Iași*²».

Atâta știm, că spre finele vieții, tatăl lui Spiru Haret se afla retras la familia învățătorului Cărlănescu – rude – și că el se află îngropat la mănăstirea Râșca³. Tăcerea din toate părțile asupra acestui punct și relatările biografice că Spiru C. Haret a fost susținut de timpuriu prin școli de către o mătușă a sa din București⁴ – sunt indicații că ultimii ani ai Comisului, tatăl său, au fost ani grei. Cine știe! Noi bănuim că nici pe departe nu poate fi vorba de o retragere la țară, cum a fost cazul patriotului C. Negri, care din Ministru – devine – după dorința sa – modest primar la Târgu-Ocna. În stingerea lui Costache Haret la Bogdănești-Baia trebuie să ghicim ceva cu totul trist, vreo adâncă lovire din partea dușmanilor. Nedreptăți de acestea împotriva unor oameni cari n'aveau drept arme decât înălțarea zadarnică a mâinilor către cer . au făcut pe Postelnicul N. Istrati dela Rotopănești și de preotul Grigore Conta – tatăl filosofului – să lase cu jurământ înfricoșat ca să nu se afle niciodată la urmași fotografia lor. Noi credem că în taina despre tatăl Ministrului Haret trebuie să cetim ceva din durerea înăbușită a acestora.

Riposta răzbunătoare a ilustrului său fiu se știe care a fost: *muncă extraordinară, dedicație științii pure și închinare devotată celor umili*.

¹ Tot așa în 7 Decembrie 1859, când alături de *Hareto*, se întâlnește ca asesor și un *Bogza* – dintre răzeșii dela Ionascu, jud. Dorohoi – căruia i se zice de asemenea «fost», la 19 Mai 1860

² Dos. din 1860 dela Școala primară «Spiru C. Haret», com. de păr. Diacon C. Popescu-Iași. Mama Ministrului a trăit la Iași până la adânci bătrânețe. Credem că familia Dr. Șumuleanu din Iași și familia Climescu ar putea da cele mai exacte știri în legătură cu ultimii ani ai părinților lui Spiru C. Haret

³ Com. de d-l V. Lovinescu, fost Procuror de Dorohoi. Știrea o deține dela mama d-sale.

⁴ I. Simionescu, *loc. cit.*

În legătură cu această simțire pentru popor, vom rezuma încă o mărturie dorohoiană în care apare Comisul Costache Haret. În calitate de asesor, întocmește, la data de 12 Noemvrie 1859, în Dorohoi «catagrafia de averea mișcătoare și nemișcătoare rămasă dela răposatul Prințip Panaite Moruzi aflată pe moșia Zvorăștea». E vorba de moșia denumită astăzi *Vârful-Câmpului*. Comisul Haret constată hotarele acestei moșii, constată că răposatul Cneaz își avusese locuința în Zvorăștea, unde își avea o parte și fratele său, Alecu Moruzi, constată apoi că după măsurătoarea făcută de către geometrul Costache Braun Sărdar, partea lui Beizedea Panaiotache n'are mai puțin decât 3517 fâlcă și 25 prăjini, în valoare de 84.415 galbeni 18 lei și 20 parale. Socoteală materială *matematică*, la care se adaogă cu exactitate miile de vite, acarele, morile, iazurile, tot calcule materiale importante. Dar cele *morale*?

4. MIHAI ȘTEFANOVICI DELA DOROHOI

Foarte mult face tradiția locală pentru un oraș sau pentru un sat! După o astfel de tradiție vrednică de luat în seamă, bunul Primar de pe vremuri, Gh. Gh. Burghel, a dat numire unei străzi din Dorohoi «Mihai Ștefanovici». Din împrejurări și supărări politice – inevitabile la provincie – tot Burghel a decis să schimbe numele acelei străzi. Și a denumit-o «Spiru C. Haret», precum se menține și astăzi. Prin această schimbare, se consfințește o tradiție locală, foarte prețioasă, *că în acea stradă și anume la rudele sale, adică la Mihai Ștefanovici, a locuit în 1859 și 1860 elevul dela Școala primară Spiru C. Haret.*

Cine este *Mihai Ștefanoviciu*? Bucovinean de origine¹, el se impune ca om iubitor de cultură și de bine și ajunge în Dorohoi Președinte al Municipalității întâia oară în 1851, a doua oară în 1857 și a treia oară în 1862. E timpul tocmai când Comisul Haret își înscrie pe fiul său Spiru la Școala din Dorohoi, iar numirea-i de asesor la «Giudecătoria» ținută trebuie să fie în legătură cu trecerea de care se bucura pe atunci Mihai Ștefanovici.

Acesta și-a cumpărat casele cu marea grădină dela un țaran fruntaș, om de mare cinste și bine cunoscut în vechiul nostru Dorohoi, anume Gheorghe A. Lupului. Mai târziu, în aceste case a locuit Căpitanul Ioan Ștefanovici, fiul său²; iar după aceea, casele erau cunoscute sub numele Căpitanului Roșianu. Aici a locuit Comisul C. Haret și cu familia sa, întrucât este știut că soția sa era născută Ștefanovici³.

¹ Păstrez această informație dela regretatul Burghel

² A comandat la Mihăileni comp. II pe la 1885–1886. A plecat din Dorohoi, neavând urmași

³ Țin să menționez, după cercetări proprii, că pe ziua de 1 Iulie 1851 s'a înființat Eforia orășenească în Dorohoi. Cu o lună mai înainte, s'a înființat Școala Primară.